

RIJEČ

ČASOPIS ZA NAUKU O JEZIKU I KNJIŽEVNOSTI

Redakcija

Marko SAMAJ (Nikšić), Bojka ĐUKANOVIĆ (Nikšić), Rajka GLUŠICA (Nikšić), Slobodan GRUBAČIĆ (Beograd), Pasquale GUARAGNELLA (Bari), Vesna KILIBARDA (Nikšić), Marija KNEŽEVIĆ (Nikšić), Rade KONSTANTINOVIĆ (Beograd), Dragan KOPRIVICA (Nikšić), Peter PRESTON (Nottingham), Zorica RADULOVIĆ (Nikšić), Svein MONNESLAND (Oslo), Jean Jacques TATIN-GOURIER (Tours), Lidija TOMIĆ (Nikšić), Boguslaw ZIELINSKI (Poznanj)

Glavni urednik
Rajka GLUŠICA

Sekretarski poslovi
Jelena KNEŽEVIĆ

Nikšić, 2010.

SADRŽAJ

RASPRAVE I ČLANCI (I)

Branko TOŠOVIĆ	
Jezici u Bosni i Hercegovini – autoegzistencija i/li koegzistencija	7
Rajka GLUŠICA	
Crnogorski jezik u čeljustima nacionalizma	25
Smilja SRDIĆ	
Teorija valentnosti i leksikografija	47
Sanja ŠKIFIĆ	
Teorijska načela konfliktnje lingvistike i njihov doprinos tumačenju odnosa između ideologije standarda i ideologije dijalekta	61
Милош КРИВОКАПИЋ	
Конструкције од+генитив и за+инфинитив у језику сердара и гувернадура Радоњића и у црногорским говорима	79
Aleksandar STEFANOVIĆ	
Upotreba kratkih i dugih formi u izražavanju kardinalnih brojeva od 100 do 900	89
Mihaela LALIĆ	
Nominalkomposita im Deutschen und im Serbischen- ein kontrastiver Vergleich	103
Azamat AKBAROV	
Acquisition in cross-cultural pragmatics and production of conventional expressions by L2 learners	121
Marijana CEROVIĆ	
Analiza konverzacije (neke naznake o tome kako je koristiti).....	143

Branko TOŠOVIĆ

Karl Franzens Universität (Graz, Austrija)

JEZICI U BOSNI I HERCEGOVINI - AUTOEGZISTENCIJA I/LI KOEGZISTENCIJA¹

Autor u ovom radu raspravlja o kategorijalnoj pripadnosti korelacionih jezika kakvi su jezici u Bosni i Hercegovini – bosanski, hrvatski i srpski. Sva tri jezika imaju odvojene pravopisne, gramatičke i leksičke norme a istovremeno se ne može osporiti činjenica da se tipološki i sistemski jedan jezik normira pod tri različita imena. Pri normiranju na ovim prostorima komunikativni ciljevi su u drugom planu a u prvom politički i nastojanje da se pomoću jezika afirmiše nacija. U predviđanju i simulaciji budućih jezičkih procesa i međujezičkih korelacija u BiH vrlo je važno uzeti u obzir ekstralingvističke faktore, prije svega, razvoj političke situacije. Od te političke situacije zavisiće da li će se među jezicima u BiH odvijati divergentni ili konvergentni procesi. Razumna rješenja u BiH mogu doći tek onda kada splasnu strasti, nestanu međusobne frustracije, nepovjerenja i nametanja bilo koje vrste. Za takvo nešto potreban je visok stepen tolerancije, međusobnog uvažavanja i što je posebno značajno: nalaženja racionalnih rješenja, razumnih puteva.

Ključne riječi: bosanski, hrvatski, srpski jezik, intrakorelacional, interkorelacional, suprakorelacional, superkorelacional, ekstrakorelacional, normiranje

0. Zbog izuzetne specifičnosti tri jezika Bosne i Hercegovine – bosanski/bošnjački (Bo), hrvatski (Hr) i srpski jezik (Sr) ne mogu se sučeljavati kao drugi slovenski jezici, recimo poljski i češki, ruski i ukrajinski. S tim u vezi čini se svrsishodnim izdvajanje pet interaktivnih sistema, koje ćemo nazvati intrakorelacionalim, interkorelacionalim, suprakorelacionalim, perkorelacionalim i ekstrakorelacionalim. Jedni od njih obuhvataju jezike između kojih postoji najmanja distanca, drugi jezike sa najvećim rastoja-

¹ Rad predstavlja referat pročitan na naučnom skupu u organizaciji Geteovog instituta u Sarajevu krajem marta 2011. godine

njem.² Prva četiri su međuslovenski sistemi, a peti je slovensko-neslovenski. Intrakorelacional čine odnosi u okviru jednoga jezika, što posebno dolazi do izražaja ako je on dijalekatski i varijantski polarizovan. Bo, Hr i Sr generišu tri posebna intrakorelacionala sa nizom osobenosti. Interkorelacional sadrži interakcije dvaju ili više genetski i strukturno veoma bliskih jezika.³ Takvi su Bo, Hr i Sr. Suprakorelacional obuhvata odnose jezika koji nisu toliko bliski da bi pripadali interkorelacionalu, ali spadaju u istu arealnu grupu pa tako Bo, Hr, Sr tvore sa makedonskim, bugarskim i slovenačkim južnoslovenski suprakorelacional. Superkorelacional čine korelacije jezika koji pripadaju teritorijalno odvojenim grupama (takva je, recimo, interakcija Bo, Hr i Sr sa istočnoslovenskim jezicima). Ekstrakorelacional se sastoji od jezika genetski različitih, recimo Bo, Hr, Sr i njemačkog.⁴ Sve ono što je u tim sistemima kompatibilno spada u lingvokategorijal. Jedan od njih grade jezici BiH. Za sadašnju situaciju u njoj ne možemo reći da je povoljna za jačanje kompatibilnosti. Postoje primjeri interkorelacionog odbijanja (recimo, Hr od Sr) i ekstrakorelacionog privlačenja (npr. u odnosu na engleski).⁵

1. Ako se Bo, Hr i Sr u BiH razmatraju kao tri odvojena jezika, onda ćemo imati tri intrakorelacionala – jedan bošnjački, drugi hrvatski, treći srpski. Ukoliko se pak tumače kao varijante jednoga jezika, dobićemo jedan intrakorelacional – bošnjačko-hrvatsko-srpski. Ovaj drugi model bio je aktuelan sve do 90. godina XX vijeka, do kada se govorilo o istočnoj (srpskoj) i zapadnoj (hrvatskoj) varijanti srpskohrvatskog jezika te bosanskohercegovačkom standardnojezičkom izrazu. U jednom dijelu srpske lingvistike, i to onome radikalnom, koji ne priznaje status posebnog jezika

² Ulrich Ammon razlikuje tri stepena jezičkog rastojanja: 1. mali stepen (standardni varijeteti istog policentričnog jezika, odnosno jezici sa istom dijalekatskom osnovom, npr. njemački jezik u Austriji i u Njemačkoj), 2. srednji stepen (standardne varijante različitih jezika, tj. jezici sa različitim dijalekatskom osnovom, tzv. Ausbausprachen kao što su luksemburški i njemački), 3. veliki stepen (različiti jezici, tzv. Abstandsprachen) – (Ammon 2005: 1538).

³ Bliskim jezicima smatraju se oni koji imaju 70% podudarnosti (Starostin/Militarev-ww). Međutim, 75% međusobne razumljivosti nije dovoljno da se može govoriti o istom jeziku (Ammon 1987: 325).

⁴ Poređenje jezičke situacije u BiH sa onom u višejezičnoj Švajcarskoj nije na istom kategorijalnom (korelacionom) nivou zato što je ta zemlja ekstrakorelacionala (obuhvata romanske i germanske jezike), a Bosna i Hercegovina može biti samo intra-ili interkorelacionala. To se odnosi i na paralele sa Belgijom, Finskom i dr.

⁵ Takav slučaj dala bi realizacija prijedloga da se u Hr upotrebljava što više engleskih riječi kako bi se stvorila veća razlika u odnosu na Sr (v. Pavičić 2001: 334).

ni bošnjačkom ni hrvatskom, već ih smatra samo varijantama srpskog jezika, radi se o istom modelu, dok je za zvaničnu hrvatsku jezičku politiku, izgleda, završena stvar sa bks-intrakorelacionalom, odnosno sa varijantskim diferenciranjem srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog jezika pa je aktuelno samo intrakorelaciono tretiranje hrvatskih regionalnih varijeteta, od kojih je jedna i bosanska. Rijetka hrvatska tumačenja, poput onih koja nalaze mo kod Siježane Kordić, uklapa se u prvi model intrakorelacionala, jer se njima tvrdi da i danas postoje varijante srpskohrvatskog jezika – srpska, hrvatska, bosanska/bošnjačka, crnogorska. Drugi mogući model hrvatskog intrakorelacionala može biti onaj koji obuhvata, između ostalog, kajkavski i čakavski.⁶

Bo, Hr i Sr možemo posmatrati na skali bliskosti srodnih jezika S. J. Jahontova sastavljenoj od šest stepeni (Jahontov-ww). U tome modelu prvi stepen obuhvata jezike sa najmanjom jezičkom razlikom, pri čemu nosioci pojedinih idioma slobodno međusobno komuniciraju, ali se po izboru i leksici može odrediti ko je odakle. Za pojavu razlika između takvih jezika potrebno je 200 godina. Tu, recimo spadaju dijalekti engleskog jezika u SAD i Velikoj Britaniji. U drugom stepenu nosioci različitih idioma bez većih teškoća međusobno komuniciraju, iako su mogući pojedinačni slučajevi nerazumijevanja. Takav odnos je između ruskog i ukrajinskog jezika. Vremenski dijapazon ovih razlika iznosi oko 500 godina. U trećem stepenu nosioci različitih idioma ne mogu slobodno međusobno komunicirati, ali stalno slušaju poznate riječi i kraće fraze. Takav je odnos između ruskog i bugarskog ili poljskog. Opseg datih razlika se kreće između 1.000 i 1.500 godina. U četvrtom stepenu je direktna komunikacija nemoguća, ali se ona postiže sistematskim učenjem jezika sa mnoštvom zajedničkih riječi i gramatičkih pravila. Takvi su, recimo, engleski i švedski. Vremenski dijapazon diferencijacije nije veći od 2.000 godina. U petom stepenu srodnost dvaju jezika može odrediti samo stručnjak. Tako je sa ruskim i engleskim. Za nastajanje razlika potrebno je nekoliko hiljada godina. U šestom stepenu jezici se veoma mnogo razlikuju, leksičke podudarnosti su jedinične, a zajedničke riječi imaju različito značenje. Srodnost ovih jezika može se

⁶ Na stvaranje takvog sistema povoljno utiču intrakonvergentne tendencije, recimo ideja da se u Hr unese što više kajkavizama i/ili čakavizama s ciljem da se time smanji broj srbozama (međutim, ova težnja ima periferni karakter, jer je jača orijentacija na interkonvergentiju u formi distanciranja prema Sr).

otkriti samo rekonstrukcijom prajezika. Na ovoj skali od šest stepeni očigledno bi Bo, Hr i Sr spadali u prvi stepen.⁷

2. Jezike koji se nalaze u bilo kakvom odnosu nazivamo korelacijom. Oni koji spadaju u grupu veoma bliskih jezika sa gotovo potpunom razumljivošću dolaze u kategoriju interkorelacionih. Takvi jezici mogu biti dijalekatski homogeni i heterogeni. Na ovome planu Bo, Hr i Sr se razlikuju od druga dva južnoslovenska interkorelaciona jezika – bugarskog i makedonskog, jer su jezici BiH homogeno-dijalekatski, odnosno zasnovani na istom dijalektu (štokavskom), dok su bugarski i makedonski heterogeno-dijalekatski budući da imaju različite dijalekte (osnovu makedonskog jezika čine centralni zapadnomakedonski govori, tačnije govori južnije od Skoplja,⁸ a osnovu bugarskog zapadni govori). U bugarsko-makedonskom odnosu još uvijek je aktuelno pitanje da li radi o intrakorelacionu ili interkorelacionu. Bugarska zvanična politika i dalje insistira na tome da je makedonski jezik dijalekt bugarskog jezika pa bi onda ove jezike trebalo svrstati u intrakorelacion. S druge strane, makedonska strana smatra da je makedonski poseban jezik, vrlo blizak bugarskom, čime taj odnos dolazi u interkorelacion. Kada bi se kao korelacijom jezici tretirali oni koji imaju fiksiranu normu u obliku pravopisa, gramatike i rječnika, onda bi odnos tih dvaju južnoslovenskih jezika spadao u interkorelacion. U okviru slovenskih jezika postoji i treći interkorelacion koji je takođe sporan u pogledu kategorijalne (intra- ili interkorelacione) pripadnosti. Čine ga poljski i kašupski (pomorski, pomeranski). Ako ovaj posljednji smatramo dijalektom poljskog jezika, onda će on doći u intrakorelacion. Ukoliko ga tumačimo kao poseban jezik, on će pripadati interkorelacionu. Razlika između bosanskohercegovačkog i poljskog korelaciona je prije svega u broju korisnika – na kašupskom sada govori veoma malen broj ljudi – svega 50-ak hiljada zapadno i južno od Gdanjska, a u pasivnom komunikacionom odnosu oko 150 hiljada, što je faktički simbolično u odnosu na bilo koji jezik BiH.

Međujezička interakcija može da se zasniva i na tome da li postoji izgrađena norma u obliku pravopisa, gramatike i rječnika. Ako se na drugim planovima može osporavati kategorijalna pripadnost korelacionih jezika kakvi su Sr, Hr i Bo (da li se, recimo, radi o jednom ili više jezika),⁹

⁷ U odnosu na njih bilo bi interesantno provjeriti postavku S. J. Jahontova o tome da do razlika između veoma bliskih jezika dolazi u rasponu od 200 godina.

⁸ Pored njih izdvajaju se istočnomakedonski i sjevernomakedonski.

⁹ Moglo bi se reći da se u ovom slučaju radi o jednom jeziku ako se imaju u vidu činjenice (a) da Bo, Hr i Sr imaju identičan gramatički sistem, (b) da postoji ogroman zajednički

ovdje se ne može dovesti u pitanje postojanje triju standarda – srpskog, hrvatskog i bošnjačkog, odnosno ne može se poreći da Bo, Hr i Sr imaju odvojene pravopisne, gramatičke i leksičke norme (drugo je pitanje koliko su one podudarne, slične i različite). Negiranje postojanja jednog standarda, bilo da je to bošnjački, hrvatski ili srpski, nije produktivno. Funkcionisanje različitih pravopisa, gramatika i rječnika za tri jezika BiH je lingvistička realnost koja se mora akceptirati (sada postoji jedna norma za srpski, druga za hrvatski, a treća za bosanski). Istovremeno ne mogu se zatvarati oči pred činjenicom da komunikacija između nosilaca triju jezika uopšte nije otežana, jer je razumljivost potpuna. Takođe nije moguće osporavati činjenicu da se tipološki i sistemski jedan jezik normira, standardizira pod tri različita imena: kao bosanski, hrvatski i srpski jezik. Ukoliko bi postojala zainteresovanost svih strana za usklađivanje norme radi jačanja međusobnog sporazumijevanja, bilo bi mnogo manje problema. Ali u normiranju na ovim prostorima komunikativni ciljevi su prilično u drugom planu, a u prvom politički i izrazita nastojanja da se pomoću jezika afirmišu nacije. Ovdje postoje dvije osnovne tendencije – jedna se tiče govorne prakse, druga nametanja rješenja putem norme. Što se tiče običnih govornika, ne zapažamo ni u jednom etnosu izraženiju potrebu za svjesnim stvaranjem razlika koje bi dovele u pitanje međusobnu komunikaciju. To, međutim, ne važi za jezičke normative. Recimo, postoji više primjera u kodifikaciji Hrvatskih usmjerenih upravo na povećanje razlika. Ivo Škarić se, recimo, otvoreno zalagao za divergenciju u odnosu na srpski jezik ukazujući da je *dobro da ih nešto izrazitije razlikuje* (Škarić 2001: 12). Jedan od čelnih hrvatskih lingvista – Stjepan Babić je isticao da mu je želja bila da poveća razlike prema srpskom jeziku, iako je prije toga pisao da je jedinstveni jezik idealno rješenje (Babić 2001: 94). Dok on zauzima stav kako je normalno nastojanje da se kod bliskih jezika naglašavaju razlike, nama je bliža pozicija da se otvoreno govori i piše o razlikama, ali da se one ne potenciraju po svaku cijenu (što se isto odnosi i na identičnost).¹⁰ U bošnjačkoj lingvistici nalazimo elemente kojima se potencira izdvojenost. Recimo, Dževad Jahić piše kako je *naučnije baviti se našim 'zasebnim' nacionalnim kulturama*

leksički fond, (c) da je u običnoj komunikaciji razumljivost potpuna ili gotovo apsolutna, (d) da među 1.000 najfrekventnijih riječi skoro da nema nerazumljivih riječi, (e) da je je-dnak bazni leksički fond koji čine lične zamjenice, brojevi, upitne, korelativne, prostorne i procesualne riječi, nazivi radnji, vremenskih perioda, veličina, biljki, životinja, ljudskih osobina, boja, pojmova iz kulture i sl.

¹⁰ Ivo Pranjković navodi primjer jednog srednjoškolskog profesora koji je djeci govorio da je bitno razlikovati se od Srba u svemu (Pranjković 1997: 118–119).

nego da *uporno forsiramo zajedništvo* (Tošović/Wonisch 2009: 38). Mi smatramo da nijedno prenaplaćavanje ili minimiziranje – ni razlika, ni sličnosti, ni identičnosti – ne može biti naučno.¹¹ Ili da uzmemo primjer Crne Gore. U pravopisnu normu crnogorskog jezika uvode se tri nova slova u latinicu (š, ž, ž) i tri u ćirilicu (с, з, ѕ) za oznaku „specifičnih“ crnogorskih glasova *s', z', dz* (*šekira, ćekupa, ženica, zenuja, zinzo, sunsoe*) i to za populaciju koja ne prelazi pola miliona korisnika, vjerovatno samo ili pretežno zbog toga da bi se razlikovali od drugog jezika i drugog naroda. Takva radikalna grafijska diferencijacija u odnosu na Bo, Hr i Sr nikako ne ide u prilog jačanju međusobne komunikacije na ovim prostorima. Na drugom normativnom planu oni preduzimaju još čudniji postupak: u nemoćnosti da naprave svoju gramatiku prevode/modifikuju hrvatsku i objavljuju kao gramatiku crnogorskog jezika (Čirgić/Pranjaković/Silić 2010), što predstavlja svojevrsni lingvistički skandal.¹² Srpsku lingvistiku prati sindrom razlika, koje neki doživljavaju kao pravi bauk, iako je pitanje nepodudarnosti između jezika Srba i Hrvata otvorio još 60-ih godina XIX vijeka Đura Daničić (Daničić 1857), a Radoslav Bošković ga aktualizirao 30-ih godina XX stoljeća (Bošković 1935), dakle još prije Petra Guberine i Kruna Krstića (Guberina/Krstić 1940). U bošnjačkoj lingvistici čini se da prenaplaćavanje razlika nije tako izraženo, niti istim razlozima motivisano: orijentacijom na razlike više se ide na potenciranje ideje o bošnjačkom kao posebnom jeziku, za šta najviše mogu poslužiti orijentalizmi. Ako se u hrvatskoj, bošnjačkoj i crnogorskoj lingvistici bude težilo povećavanju razlika, neminovno se mora računati sa daljom divergencijom. Međutim, toliko postoji podudarnosti da i najradikalnija diferencijalna rješenja neće dovesti u pitanje međusobno razumijevanje. Jer tri jezika BiH odlikuje ne-liko suštinskih zajedničkih crta: u njihovoj osnovi nalazi se štokavski dialekt, postoji ogromna podudarnost u leksici, gotovo stopostotna međusobna razumljivost u svakodnevnoj upotrebi pa je besmisleno govoriti o potrebi nekog međusobnog prevođenja (što takođe ukazuje na to da se i ko-

¹¹ Više o našem tumačenju razlika kao teorijskog problema i posebno odnosa između podudarnosti, sličnosti i razlike (v. Tošović 2008).

¹² U diskusiji na Međunarodnom slavističkom skupu „Njegoševi dani III“ u Nikšiću 1. septembra 2010. godine rekli smo da nam nikako nije jasno zašto se tako ishitreno i na brzinu išlo na izradu nekoga što zahtijeva ne dane i mjesece, već godine pa i decenije te da je sramotno da se na ovakav način vrši kodifikacija crnogorskog jezika. U nedostatku kadra koji bi bio u stanju da na svojim plećima iznese proces kodifikacije crnogorskog jezika angažuju se predstavnici hrvatske lingvistike da Crnogorcima ponude gramatičku normu za njihov jezik.

munikacijski radi o jednom jeziku). Uglavnom, sve zavisi od toga kojim će putem krenuti tri nacionalne kodifikacije. Sada, na početku XXI stoljeća, kada su jezički divergentni procesi dostigli vrhunac, teško je pretpostaviti da će se u bližoj budućnosti ta četiri puta spojiti u jedan, dva ili tri. A da će se ukrštati, to je razumljivo i neminovno.

3. Sistem jezičkih odnosa u BiH dolazi u obliku terkorelacionala. Ako ne uzimamo u obzir jezike nacionalnih manjina, to je jedinstven slučaj u sistemu slovenskih jezika: u svim drugim sredinama radi se o monokorelacionalu i mnogo manje o bikorelacionalu (recimo, u Bjelorusiji i Poljskoj). S tim u vezi bismo figurativno kazali da je BH-terkorelacional trofazni vi-sokonaponski sistem sa prenosnim kablom u koji su uvezana tri energetska voda, od kojih svaki ima odvojeno električno i magnetno polje sa izraženo-m težnjom ka ekspanziji i privlačenju. U tome sistemu ponekad dolazi do manjih ili većih kratkih spojeva (kuršusa) i napregnutosi pa stoga go-tovo konstantno prijeti opasnost od pada sistema. Sve tri struje su standar-dološki odvojene (pri čemu postoje tendencije da „izolirband“ bude što deblji i što neprobojniji). Dakle, normativno imamo tri izolovana prenosna sistema, komunikativno pak oni ne funkcionišu odvojeno, već se u formi potrebne, nužne ili iznuđene koegzistencije prepliću, ukrštaju i sudaraju. Kakvi se procesi zapažaju u ovome jezičkom trofaznom sistemu? Postoje dvije osnovne tendencije. Jedna opcija zagovara svođenje BH-trofaznog si-stema na monofazni. Ona nije karakteristična za Srbe i Hrvate, već dolazi iz bošnjačkog nacionalnog korpusa. Od te varijante zaziru i Srbi i Hrvati jer sumnjaju da se u eventualnoj monofazi može naći samo ono što se da-nas naziva bosanskim/bošnjačkim jezikom. S druge strane, dio Hrvata i Srba, ne bi, vjerovatno, bio protiv toga da Bosna i Hercegovina postane dvofaznom (hrvatskom i srpskom). To posebno dolazi do izražaja u stavovima da je bosanski/bošnjački jezik vještačka tvorevina i da predstavlja sa-mo varijantu srpskog, odnosno hrvatskog. Bosanski Srbi i Hrvati su prije za trofazni nego monofazni sistem, koji isključuje njihovu fazu, a Bošnjaci nikako nisu za isključivo dvofaznu srpsku i hrvatsku struju.

U Srbiji i Hrvatskoj je sasvim drugačija situacija – tu imamo faktički samo monofaze, koje u Srbiji čini srpski, a u Hrvatskoj hrvatski (ne uzima-mo u obzir jezike nacionalnih manjina). Obično monofazni sistemi imaju autoegzistencijalne jezike (jezike koji nemaju drugi sličan i/li kompatibilan sistem u datoj državi), a dvofazni i trofazni koegzistencijalne (jezike koji su u okviru jedne državne zajednice komplementarni) pa bismo rekli da su srpski u Srbiji i hrvatski u Hrvatskoj autoegzistencijalni, a u BiH koegzi-stencijalni jezici, dok je bošnjački samo koegzistencijalni jezik (u BiH).

Osim toga postoje dva teritorijalno dislocirana centra jezičke moći – srpski i hrvatski u Beogradu i Zagrebu, nasuprot kojima stoji bošnjački u Sarajevu. Dvije faze BH-korelacionala (pre)spojene na susjedne sisteme, odnosno odgovarajuće monofaze u Srbiji i Hrvatskoj, dok je bošnjačka lišena te mogućnosti pa se može reći da su silnice BH-jezikâ usmjerene u različite pravce: Sr i Hr centripetalno (ka Hrvatskoj i Srbiji), a Bo centrifugalno (ka BiH).¹³

Prije raspada bivše Jugoslavije u BiH je postojao monofazni sistem, koji je obično nazivan bosanskohercegovačkim jezičkim izrazom i koji je, u odnosu na današnje stanje, ispoljavao zavidan stepen tolerancije. Ali devedesetih godina prošloga stoljeća prestao je da postoji jezik sa zajedničkom normom (srpskohrvatski/hrvatskosrpski). Tada se Srbi i Hrvati vraćaju tradicionalnim nazivima – *hrvatskom* i *srpskom jeziku*, a predstavnici trećeg bosanskohercegovačkog etnosa rješavaju pitanje kako svoju naciju i svoj jezik nazvati. Oni biraju heterogeno rješenje – kao nacionalno ime uzimaju *Bošnjak*, a u nazivu jezika se odlučuju za regionalno obojen izraz *bosanski jezik*. Bošnjaci su imali otvorenu, prirodnu i razumljivu mogućnost da jeziku daju nacionalno ime, kao što su to prije njih uradile mnogobrojne nacije. Međutim, oni se u izboru orijentiraju na regiju (Bosnu) na kojoj paralelno postoje još dva jezika (srpski i hrvatski) pa od strane bosanskih Srba i Hrvata dolazi do otpora izboru zasnovanom na teritorijalnom (implicitno državnom) principu. Na taj način nastaje oštar jezički spor u BiH, čija je suština u glotonimskoj disharmoniji – naziv jezika Bošnjaka se odnosi na teritoriju (*bosanski jezik* → *Bosna*), a naziv jezika Srba i Hrvata na naciju (*hrvatski jezik* → *Hrvati*, *srpski jezik* → *Srbi*). Ako bi se iz bošnjačke perspektive postavilo pitanje koji su to bosanski jezici, dobio bi se tautološki odgovor (koji posebno strance zbunjuje): *bosanski jezici su bosanski, hrvatski i srpski*. Da su Bošnjaci za naziv jezika izabrali atribut *bošnjački*, onda bi situacija bila jasna i bila bi razumljiva rečenica: *Bosanski jezici su bošnjački, hrvatski i srpski*. Onda bi, vjerovatno, češće i radije Bošnjaci, Hrvati i Srbi mogli da kažu: Hajde da pričamo *bosanski*.¹⁴ U sa-

¹³ Sadašnju koezistenciju srpskog, hrvatskog i bosanskog/bošnjačkog jezika neki doživljavaju gotovo kao sudar svjetova pa, recimo, Stjepan Babić piše o hrvatskom u klinču sa srpskim (Babić 2004).

¹⁴ I među običnim korisnicima postoje takva zaziranja. Evo, recimo, karakterističnog mišljenja iz jednog internet-foruma: *Da je Damir rekao 'bošnjački' umjesto bosanski, bilo bi o. k. Ali on implicira bosanski (tačno bošnjački) i ostalim narodima u BiH. A to je politizacija. Jer Bosanac Hrvat ili Bosanac Srbin ne koristi bošnjački jezik. [...] Ponavljam, svatko ima pravo govoriti svoj jezik što sam i gore pisala. Svaki narod, entitet ima pravo*

dašnjoj situaciji ovaj pridjev označava jezik koji normiraju Bošnjaci.¹⁵ Zbrka nastaje i kada se uđe u teritorijalnu diferencijaciju jezika BiH. Izraz *hrvatski bosanski govori* ili *srpski bosanski govori* se može lako shvatiti kao oznaka za govore koji predstavljaju oblike teritorijalnog raslojavanja hrvatskog i srpskog jezika u BiH. Ali govore Bošnjaka ne možemo nazvati *bosanskim* (jer taj pojam uključuje govore triju entiteta), već *bošnjačkim*. Slična je situacija i sa književnošću: postoji *hrvatska književnost* i *srpska*

na to, koristiti jezik koji god hoće. No ne smijem li zato ništa konkretno o bošnjačkom jeziku općenito napisati? Radi li se ovdje o 'svetom kravi'? [...] Bosanci nisu samo muslimani. [...] (Jezici BiH-wwww!). Drugi učesnik u raspravi navodi sljedeći argument: *Ja ako kažem centralnobosanski – onda je to regionalna odrednica. Riječ je o Bošnjacima koji žive u toj regiji. Ni jednoj budali (osim tebe) ne bi palo na pamet da govori o centralno-bosanskom ili bošnjačkom jeziku! Treći ističe: 'Ali ipak ne možeš jezik jednog područja dati jednoj naciji'.* [U citate koje navodimo iz interneta unijeli smo dijakritičke znakove i ispravili štamparske greške.]

Na drugom forumu čitamo: *Kao što reče heroj nemam ništa protiv da sva tri naroda zovu jezik kako hoće i da imaju svoj jezik, to je njihovo pravo, ali ono što meni smeta što se jezik jednog naroda naziva imenom bosanski a ne bošnjački, jer pobogu ispađe da se jezik jednog naroda zove državnim imenom (jest da nam je zemlja BiH al' je sve više skraćeno zovu Bosna a samom time ispađe da je jedini službeni jezik ove zemlje bosanski) i da se u BiH govori bosanski isključivo. Srbi svoj jezik nazivaju srpski, Hrvati svoj hrvatski pa bi bilo više nego logično i da Bošnjaci svoj nazivaju bošnjački ne bosanski. Bar po mojoj nekoj logici. Ali da se razumijemo svak ima pravo na svoj jezik i meni ovaj naziv bosanski smeta sa čisto terminološkog stajališta. Kada bi u kojem slučaju postojao jedan jezik kojem govore sva tri naroda u ovoj zemlji, tj. svi njeni stanovnici, a ne isključivo jedan narod, i kad bi taj jezik bio autohtoni jezik ove zemlje onda bi imao pravo da se zove bosanski ili bosanskohercegovački ili svahili što se mene tiče al' bi njime govorili svi, kako to nije slučaj mislim da je ovaj termin nepravilan!'* (Jezici BiH-wwww2). Jedan učesnik piše: [...] *Srbi govore srpski, Hrvati govore hrvatski, prema tome ostaje da Muslimani govore jedan poseban jezik i kako su Bošnjaci, jezik treba biti bošnjački. Dakle, sve tri narodnosne skupine imaju svoje narodno ime za jezik kojim se služe, on je dobarim dijelom uzajamno razumljiv i srodan, može biti i po osnovici isti, ali to ne mijenja politički, lingvistički i pravni status. Ako bi se sada za sve uzelo ime bosanski, onda bi on morao postupno – po naravi države i njenog aparata – postati krovni jezik, onda bi i hrvatski i srpski došli u drugotni položaj ili bi se pretopili u bosanski jezik.*

¹⁵ Proklamacije tipa *Bosanski jezik jeste jezik Bošnjaka i svih onih koji ga pod tim imenom osjećaju svojim* (Povelja o bosanskom jeziku od 21.3.2002) može se potpuno jednako primijeniti i na druga dva jezika (recimo da se kaže: *Hrvatski jezik je jeste jezik Hrvata i svih onih koji ga pod tim imenom osjećaju svojim*). *Srpski jezik je jeste jezik Srba i svih onih koji ga pod tim imenom osjećaju svojim*.) I pored ovakvih izjava činjenica je da se bosanski/bošnjački jezik nacionalno, a ne višenacionalno standardizira, iako se u stavu nekih vodećih bošnjačkih lingvista zapaža jasna orijentacija ka bosanskohercegovačkom jezičkom zajedništvu. Međutim, slične proklamacije, izjave i parole su manje argument, a više iskazivanje želja i dobrih namjera.

književnost, dok *bošnjačka* književnost označava književnost Bošnjaka, a *bosanska* književnost – književnost Bošnjaka, Srba i Hrvata. Bošnjaci imaju *bošnjačke* dijalekte, *bošnjačku* istoriju, *bošnjačku* civilizaciju, *bošnjački* identitet, *bošnjačke* institute, imaju dakle komponente nacionalnog identiteta izražene odrednicom *bošnjački*, jedino im jezik nema nacionalnu, već teritorijalnu komponentu – *bosanski* jezik.¹⁶ Dakle, svi su važniji atributi identiteta ovog naroda (istorija, kultura, nacija, književnost, umjetnost, običaji, nauka, publicistika, porijeklo...) *bošnjački* i samo je jezik *bosanski*, i to u situaciji kada se jezik na balkanskim prostorima izdiže u rang jednog od najvažnijih atributa nacije. Na međuetničkom planu problem se potencira time što Bošnjacima izgleda ne smeta poistovećivanje *bošnjački jezik* = *jezik Bosne*, dok bosanski Hrvati i Srbi vide u tome svjesnu orijentaciju da se Bosna „poklopi“ jednim jezikom (jezikom Bošnjaka) i da se u njega „usisa“ hrvatski i srpski. Ovdje je nameće čitav niz pitanja: 1. Da li je tačno da je sve što se odnosi na Bošnjake označava kao *bošnjački* i da je samo jezik *bosanski*? 2. Da li postoji bar nešto što je, pored jezika, vezano za Bošnjaka, a što se ne zove *bošnjačkim*, već *bosanskim*? 3. Da li se u isticanju osnovnih pokazatelja nacionalnog identiteta samo za jezik pravi izuzevak? 4. U čemu su za Bošnjake komparativne prednosti glotonima *bosanski* u odnosu na *bošnjački*? Itd., itd.

Na samom početku standardizacije jezika Bošnjaka začule su se njihove proklamacije tipa: [...] *korišćenje naziva bosanski jezik ne uključuje*

¹⁶ Napravili smo kraću analizu upotrebe odrednice *bošnjački* u internetu te na prvih 60 stranica Google sa pridjevom *bošnjački* (u nominativu muškog roda) dobili ovakve spoznaje: *bošnjački* a) narod, nacija, entitet, rod, manjina, b) akšamluk, aparthejd, džemat, kompleks, nacionalizam, način, običaj, odgoj, pogled, preporod, praznik, zaborav, zločin, život, c) cilj, glas, napad, odgovor, plan, prioritet, put, račun, rat, savjet, veto, d) časopis, festival, forum, hor, klub, kanal, medij, roman, portal, radio, rječnik, prevod, servis, video, toponim, e) blok, front, grob, kanton, lokal, nošnja, odjeća, skup, ~~sektor~~, poučak, par, vrh, f) barjak, bataljon, centar, falsifikat, kadar, kokus, šlengeraj, triler, referendum, g) namještaj, fotelja, krevet, salon, h) advokat, aktivista, civil, član, čovjek, glasač, kandidat, književnik, lider, liječnik, lobist, maturant, mladić, moćnik, novinar, odbornik, partner, političar, poslanik, predak, predsjednik, prosvjednik, učenik, velikan, zastupnik, i) agent, dobrotvor, general, heroj, komandir, rodoljub, specijalac, špijun, vojnik, logoraš, zapovjednik, zločinac, j) Dodik, Homer, Kennedy, k) HDZ. Svaka zamjena *bošnjačkog* na *bosanski* dovela bi u navedenim primjerima do promjene smisla. S druge strane, korišćenje odrednice *bosanski* manje je raznovrsno: *bosanski* burek, čevap, ćilim, film, forum, horoskop, Hrvat, inat, kanton, kolač, kuhinja, lonac, recept, vic, Srbin, način, radio, sevdah, stih... U oba slučaja može se varirati, ali sa jasnom misaonom razlikom na dihotomijskoj ravni: ono što se odnosi na Bosnu je *bosansko*, a ono što se odnosi na Bošnjake je *bošnjačko*.

nikakvu težnju ka unifikaciji i unitarizaciji na prostoru Bosne i Hercegovine (Povelja-wwv). To je ipak ukazivalo na to da su bile očekivane negativne hrvatske i srpske reakcije na ovakav izbor glotonima, što se i potvrdilo (jer su Hrvati i Srbi u tome prepoznali pokušaj upravo jezičke unifikacije i unitarizacije). Na prostoru Bosne i Hercegovine nijedan etnitet ne želi da bude asimiliran, neutralizovan od strane drugog ili trećeg. To može biti i na nivou pretpostavke ili sumnje, ali je činjenica da postoji zaziranje. Jedan od razloga leži u tome što bošnjačka strana svjesno i dobrovoljno odustaje od naziva nacionalnog imena (*bošnjački jezik*) u vrijeme snažnih međuetničkih sukoba, borbe za nacionalni opstanak, u vrijeme izdizanja nacionalne komponente do nečeg najvažnijeg i pokušaja afirmacije nacionalnog identiteta upravo kroz jezik. Ali je i ovaj etnos iskazivao svoju formu međuetničkog nepovjerenja: *Pokušaji da se Bošnjacima umjesto historijska nominacija jezika, predstavljaju politiziranje koje je posljedica preživjelog a neprevladanog srpskog i hrvatskog paternalizma i negiranja bošnjačke nacionalne samosvojnosti* (Povelja-wwv). Srbi i Hrvati tih godina nisu imali ništa protiv da jezik Bošnjaka bude *bošnjački*, ali su imali izrazit stepen odbojnosti prema nazivu *bosanski jezik* sa pretpostavkom da se pod jezikom teritorije, Bosne, može podrazumijevati samo jedan jezik, jezik Bošnjaka, i da se time može neutralisati *srpski* i *hrvatski jezik*. Oni koji predlažu da se ponovo formira neki zajednički jezik na nivou BiH treba da, pored drugih suštinskih pitanja, ponude rješenje za naziv takvog jezika jer, koliko vidimo, nema odgovarajućeg termina: *bosanski jezik* je već zauzet time što se jezik Bošnjaka standardizira pod tim imenom¹⁷ pa bi bila neopodno druga rješenja.¹⁸ Da su devedesetih godina Bošnjaci odlučili da jezik

¹⁷ Bilo bi interesantno da se izvrši konkretna analiza koliko pripadnici drugih dviju nacija – Srbi i Hrvati – prihvataju kao svoj jezik onaj koji se normira kao jezik bošnjačke nacije, jer se takav argument može naći kod bošnjačkih intelektualaca. Zbog jasne markiranosti izraza *bosanski* on se u međuetničkoj komunikaciji izbjegava kao neki zajednički jezički izraz, a umjesto njega javlja *naš jezik*, između ostalog i kao protivteža onima koji potenciraju nacionalnu pripadnost.

¹⁸ Ona bi morala da se odnose na čitav prostor bivšeg srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog jezika. Čini se da je za bošnjačko-crnogorsko-hrvatsko-srpsku jezičku interakciju teško pa i nemoguće u ovom trenutku naći zajednički naziv koji bi sve strane prihvatilo i poštovale. Kada bi to bilo ostvarljivo, vjerovatno bi se u osnovi našla štokavska komponenta (recimo, *štokavski jezik/jezič*) ili bi se, radi eksplicite svake nacije, pojavila neka složenica ili skraćenica (čudnog zvučanja, recimo BSMH, BCHS, BaCeHaS, BoCoHaS, BoKoMaS...). Ali sve to izgleda u sadašnje vrijeme nerealno kao i stvaranje/uvođenje nekog novog zajedničkog jezika.

nazovu *bošnjačkim*, ostala bi bar teoretska mogućnost da Srbi, Hrvati, Bošnjaci u međusobnom dijalogu slože da koriste *bosanski* za ono što im je zajedničko. Činjenica da se *bosanski* jezik standardizira, normira kao jezik jedne nacije odbija Srbe i Hrvate da takav naziv prihvate kao naziv za svoj jezik. Stoga nije slučajno da je Odbor za standardizaciju srpskog jezika, tijelo koje odlučuje o jezičkoj politici na srpskom govornom području, donijelo odluku da se u okviru srpskog jezika jezik *Bošnjaka* naziva *bošnjačkim*. Hrvati nisu zvanično na taj način izrazili stav, ali je dobra većina takode mišljenja da se taj jezik treba zvati *bošnjačkim*.¹⁹

Bilo bi logično da svako dobije mogućnost da zove taj jezik kako hoće. Na tome planu treba biti vrlo tolerantan. Srbi i Hrvati u BiH nemaju pravo da traže od Bošnjaka da taj jezik zovu *bošnjačkim* ako oni to neće. Bošnjaci odlučuju o svom jeziku i mogu da biraju ime koje im (najviše) odgovara. Ali isto tako i Bošnjaci moraju da prihvate kao realnost da na prostoru Bosne žive takode Srbi i Hrvati te da i oni, zajedno sa Bošnjacima, participiraju u svemu onome što je *bosansko*. Bez obzira na nominaciju, u svim oblastima pa i jezičkoj, lingvističkoj odrednica *bosanski* ne može se vezivati samo za Bošnjake, samo za Hrvate ili samo za Srbe. Ali i pored toga od strane većine bošnjačkih intelektualaca uzima se „na nož“ naziv *bošnjački* jezik. Međutim, glotonimsko pitanje je lakmus papir kojim provjeravamo koliko je ko tolerantan i zainteresovan za nalaženje zajedničkog rješenja. Tolerancija bi trebalo da bude broj jedan za svakog ko ulazi u ovu složenu problematiku.²⁰ Ako se danas ne možemo sporazumjeti oko naziva *bošnjački* ili *bosanski* jezik, treba to prepustiti vremenu da provjeri

¹⁹ S tim u vezi navešćemo jedan ilustrativan primjer: autor ovog teksta je tri godine kao gostujući profesor predavao srpski jezik na Odsjeku za slavistiku Filozofskog fakulteta Zagrebu (2001–2004) pa se sjeća da je jedan doktorski ili magistarski rad problematiziran na sjednici Naučno-nastavnog vijeća samo zbog toga što je u naslovu stajalo *bosanski*.

²⁰ Postoji čitav niz država, gradova, jezika i drugih pojmova sa različitim nominacijskim rješenjima. Navešćemo nekoliko primjera. 1. U austrijskim sredstvima informisanja jedna od najrazvijenijih zemalja zapadne Afrike još uvijek se naziva *Die Elfenbeinküste*, iako je zvanični francuski naziv *Republik Côte d'Ivoire*. U srpskom je, kao u njemačkom, uglavnom zadržano staro ime *Republika Obala Slonovače* ili *Republika Obala Slonove Kosti*, dok je u hrvatskom ova zemlja poznatija kao *Obala Bjelokosti* (takode *Bjelokosna Obala*, a u starijoj literaturi i *Obala Slonove Kosti*), sada *Côte d'Ivoire* ili službeno *Republika Côte d'Ivoire*. U ruskim glasilima čuje se sve češće *Республика Кон-д'Ивоар*, iako se tradicionalno koristilo *Республика Бепез Слонової Косту*. 2. Naziv austrijske prijestonice glasi na njemačkom *Wien*, na Bo/Hr/Sr *Beč*, na slovenačkom *Dunaj*, na ruskom *Вена* itd. 3. Najveći turski grad jednom je *Istanbul*, drugi put *Carigrad*, a treći *Konstantinopolj*. 4. Za jezik Slovenaca Hrvati kažu da je *slovenski*, a Srbi *slovenački*.

težinu, valjanost, opravdanost, svršishodnost svih rješenja i ponudi ono pravo. A dotle bi bilo najbolje dati slobodu svakome da bira onaj naziv koji smatra najprikladnijim pod uslovom da svojim opredjeljenjem ne vrijeđa etnička, nacionalna i vjerska osjećanja drugih sa istog prostora.

U današnje vrijeme nemoguće je da se jezik na području bivše Jugoslavije zvanično ponovo nazove srpskohrvatskim (kako to neki predlažu), zato što nijedna nacija u ovoj situaciji ne bi odustala od naziva koji sada postoje. Nikome od etnita u ovom trenutku ne odgovara renominacija u formi glotonimske dvočlane ili tročlane unifikacije. Stoga ne vidimo realnu situaciju u kojoj bi taj prijedlog bio prihvaćen na terenu. Razlozi, argumenti, želje za nešto mogu postojati, ali treba uzimati u obzir u uvažavati realnost onakvu kakva je. Šta će biti u budućnosti, to je otvoreno pitanje. Ne-ko bolje rješenje u BiH bi moglo biti približavanje jezičkih normi u procesu međusobnog usaglašavanja i bez ikakvog nametanja. Osnovne funkcije jezika su korelativna i komunikativna (jezik prije svega služi za uspostavljanje odnosa te prenošenje i razmjenu informacija) pa stoga i norma treba da bude usmjerena na poboljšavanje komunikacije, a ne na njeno usložnjavanje. A ponekad se komplikuje samo zato da bi se pokazalo da se radi o različitim jezicima.

4. Ako je današnji BH-korelacional trofazni sistem, postavlja se pitanje da li će takav opstati u bližoj i daljoj budućnosti. Ovdje se nude tri osnovne mogućnosti: 1. da se zadrži postojeće stanje, 2. da se trofazni sistem pretvori u dvofazni, što bi automatski otvaralo pitanje koji bi vod bio isključen (srpski, hrvatski ili bošnjački), 3. da se stvori monofazni sistem. Trofazno rješenje predstavljalo bi kontinuitet postojeće situacije (dakle, imali bismo konzervaciju onoga što sada postoji) i eventualno njenu korekciju, evoluciju, dok bi druga dva rješenja bila zasnovana na redukciji, pri čemu bi dvofazno sužavanje bilo diskriminaciono, jer bi isključivalo jednog od triju članova, a monofazno hegemonističko (ako, naravno, ne bi bilo dobrovoljno) ili unitarističko (ukoliko bi se od jedne strane nametnulo). U svakom slučaju bi jednostrano monofazno i dvofazno rješenje izazvalo jake tenzije i možda pad samoga sistema. Stoga nam se to rješenje ne čini realnim za stabilnu BiH.

U predviđanju i simulaciji budućih jezičkih procesa i međujezičkih korelacija u BiH vrlo je važno uzeti u obzir ekstralingvističke faktore, prije svega, razvoj političke situacije. Recimo, dvofazno rješenje moglo bi nastupiti kao nus-proizvod realizacije projekta kao što je podjela BiH između Hrvatske i Srbije. Kao hipotetički scenario mogao bi se predvidjeti proces koji bi vodio razbijanju trofaznog sistema na (a) jedan monofazni, (b) je-

dan dvofazni, (c) pa čak i tri monofazna u slučaju kada bi se Republika Srpska otcijepila od Federacije BiH. Od svih ovih rješenja čini se najbezbolnijim izbjegavanje radikalnog, opasnog eksperimentisanja i mijenjanja sadašnjeg trofaznog sistema. Ali na Balkanu se ništa ne može isključiti pa se tako ne smije apriori odbaciti bilo koja opcija. Ovdje treba podsjetiti da u svakom prenosnom sistemu postoji i nulti vod, koji u ovome slikovitom odlikavanju jezičke situacije u BiH može ponuditi rješenje koje bi, možda, vodilo ne uzemljenju, već prizemljenju. U budućnosti manje nam izgleda vjerovatnim kategorijalna promjena u formi izmještanja Bo, Hr i Sr iz interkorelacionala u suprakorelacionala, a pogotovo u superkorelacional, dok je potpuno nerealno njihovo pretvaranje u ekstrakorelacional. Smatramo da Bo, Hr i Sr ne mogu u bližoj budućnosti postati supra- i superkorelacionim jezicima (postoji samo teoretska mogućnost da se u dužem vremenskom periodu transformišu u suprakorelacional ukoliko se međusobno budu razlikovali onoliko koliko se, recimo, razlikuje slovenački od makedonskog). Sada se čini malo vjerovatnim da će oni jednog dana doći na nivo superkorelacionala i da će se razilaziti kao poljski i ruski. Ne izgleda nam ni teoretski moguća varijanta da Bo, Hr i Sr postanu ekstrakorelacionim jezicima, tj. da neki od njih izađu iz sistema slovenskih jezika. I još nešto: ako se nastavi divergentna standardološka orijentacija, može se povećati normativna distanca, ali će se mnogo teže postići komunikativna blokada, jer je to u suprotnosti sa opštim trendovima.

Što se tiče pitanja da li se ova tri jezika razvijaju u pravcu nekog zajedničkog rješenja ili se oni sve više odvajaju jedan od drugoga, rekli bismo sljedeće. Prema genaloškoj teoriji tokom vremena razlike između jezika se povećavaju, odnosno povećava se rastojanje između njih. Dubina divergencije odgovara realnom vremenu odvojenog postojanja pojedinih jezika. Ako je tačna glotohronološka postavka Morisa Svodeša da koeficijent čuvanja baznih riječi²¹ u periodu od 1.000 godina iznosi čak 85%, to bi znači-

²¹ Američki lingvist Moris Svodeš je sredinom XX sastavio spisak od 100 pojmova za leksičko gnijezdo svih jezika svijeta, koji je u prvoj varijanti brojao 215 (Swadesh lists 1-215, www. Swadesh 1999). Tu je uključio zamjenice, brojeve, nazive dijelova tijela, geografske realije, određene prirodne pojave, radnje tipične za sve ljude, dakle sve ono što je univerzalno u svim jezicima. Ishodište ove teorije leži u tome da u rječniku bilo kog jezika uvijek postoji posebni dio koji je temeljan i stabilan, dio koji označava korijenske, fundamentalne i svakodnevnne pojmove. U njegovom širem spisku nalaze se ovi pojmovi: ja, ti, on, mi, vi, oni, one, ona, ovaj, ova, ovo, taj, ta, to, ovdje, tamo, (t)ko, što, gd(j)e, kad, kako, ne, sve, mnogo, nekoliko, malo, drugi/ini, jedan, dva, tri, četiri, pet, velik, dug, širok, de-beo, tust, težak, mal, kratak, uzak, tanak, žena, muškarac, čov(j)ek, d(ij)ete, žena, muž, su-

lo da će se Bo, Hr i Sr nakon hiljadu godina samo 15% razlikovati u nazivima za fundamentalne pojmove. Ili da uzmemo drugu analizu. Robert Lizsa Čikaškog univerziteta došao je do zaključka da se u 1.000 godina najmanje 81% baznih riječi čuva, nakon 2.000 godina 66% itd. Iz ovoga slijedi da bi Bo, Hr i Sr zadržali nakon 2.000 godina 66% svoga bazičnog leksičkog fonda i da bi se u 24% razlikovali (prema ovom tumačenju zamjena baznih riječi protiče vrlo sporo jer se pojmovi koji iza njih stoje suštinski ne mijenjaju). Procjene Morisa Svodeša i Roberta Liza upućuju na zaključak da će, bez obzira na normativna rješenja usmjerena ka divergenciji, bazni leksički fond Bo, Hr i Sr još dugo (stoljećima i hiljadama godina) biti gotovo podudaran i komunikacijski komplementaran.

U tretiranju kategorijalne pripadnosti jezika BiH može se primijeniti nekoliko kriterijuma. Pet od njih – tipološki, sistemski, funkcionalni, dija- lektatski (ista štokavska osnova) i utilitarni²² idu u prilog konvergenciji, dok simbolična funkcija (kojom se iskazuje nacionalni identitet) teži diver-

prug, majka, otac, životinja, riba, ptica, pas, uš, zmija, crv, drvo, šuma, gora, prut, palica, voće, plod, s(j)eme, list, kor(ij)en, kora, cv(j)et, trava, uže, šnjura, kanap/konop, koža, meso, krv, kost, debljina, salo, jaje, rog, rep, pero, kosa, vlas, glava, uvo/uhlo, oko, nos, usta, zub, jezik, nokat, stopa, stopalo, noga, kol(j)eno, ruka, krilo, trbuh, crijeva, utroba, vrat/šija, leđa, prsa, srce, jetra, piti, jesti, gristi, sisati, pljuvati, povraćati, bljuvati, duvati/duhati/puhati, disati, smijati/smejati, vid(j)eti, slušati, čuti, znati, misliti, mirisati, njušiti, bojati, strahovati, spavati, živ(j)eti, umr(j)eti, ubiti, boriti, bojovati, loviti, udariti, rezati, s(j)eci, razdijeliti, ubosti, češati, kopati, plivati, let(j)eti, hodati, doći, ležati, s(j)esti, stati, skrenuti, pasti, dati, držati, stisnuti, trti, prati, brisati, vući, gurati, baciti, vezati, šiti, brojati, reći, kazati, p(j)evati, igrati, plutati, teći, zalediti, smrznuti, oteći, sunce, m(j)esec, zv(j)ezda, voda, kiša, dažd, r(ij)eka, jezero, more, so(t), kamen, p(j)esak, prašina, zemlja, oblak, magla, nebo, v(j)etar, sn(j)eg, led, dim, vatra, oganj, pepeo, gor(j)eti, put, cesta, planina, gora, crven, zelen, žut, b(ij)el, crn, noć, dan, godina, topao, studen, hladan, pun, nov, star, dobar, zao, loš, truo, gnjio, prijav, prav, ravan, okrugao, oštar, tup, gladak, mo- kar, suv/suh, talan/točan, ispravan, blizak, dalek, desni, l(ij)evi, u, pri, kod, u, s, sa, i, ako, zbog, zato što, ime (Swadesh-www). Ako se izostave riječi sa refleksom jat, koje ne dife- renciraju Bo, Hr i Sr, zapažamo da su podudarnosti izrazite (naravno, svaka navedena leksema ima različitu frekvenciju upotrebe).

Uzimanje u obzir baznog leksičkog fonda nije bez značaja između ostalog i zbog toga što istraživanja pokazuju da 2.500 najfrekventnijih riječi (u koje upravo i spadaju bazne lekseme) čini oko 80% opšte upotrebe. Pri tome 8.000 najfrekventnijih riječi pokriva čak 95% teksta, tačnije prva hiljada najčešćih riječi obuhvata 80% teksta, druga 8-10%, treća 4%, četvrta svega 2%.

²² Pod kriterijumom utilitarnosti podrazumijevamo korisnost učenja jezika: što su oni dalji jedni od drugih, to je veća korist od njihovog učenja, što su bliži to su troškovi edukacije manji i obrnuto (prema modelu Ginsburga i dr.). Ako ovaj parametar primijenimo na Bo, Hr i Sr, rekli bismo da je korisnost njihovog učenja za stanovnike BiH minimalna.

genciji. Jezička politika u okviru svakog etnosa trebalo bi da bude usmjerena na jačanje komunikacije, pa i one međuetničke, a ne na njeno slabljenje.

5. I da zaključimo. Razumna rješenja u BiH mogu doći tek onda kada splasnu strasti, nestanu međusobne frustracije, nepovjerenja i nametanja bilo koje vrste. Za takvo nešto potreban je visok stepen tolerancije, međusobnog uvažavanja i što je posebno značajno: nalaženje racionalnih rješenja, razumnih puteva. To što njemački jezik u Austriji, Njemačkoj i Švajcarskoj ima jednu normu (iako su razlike veće nego između jezika o kojima govorimo)²³ dolazi, između ostalog, i kao rezultat pragmatizma, racionalizma, traženja i izbora ekonomski opravdanih rješenja. Nažalost, današnje stanje u BiH nije za razumna rješenja pa se na njih mora sačekati. Ali se svakako mogu tražiti putevi koji bi vodili poboljšanju međusobne komunikacije, a ne njenom slabljenju. U rješavanju jezičkih pitanja kontraproduktivno je inatiti se preko tarabe i izgrađivati normu da bi se nekom napakostilo. U standardizaciji ne treba nastojati da se što više razlikuješ od onih sa kojima dijeliš isto jezičko naslijeđe, već je svrsishodno orijentisati se na izradu norme koja bi za dati narod, naciju, etnos bila što funkcionalnija i što prihvatljivija. Čini se da je za BiH u današnjoj situaciji najvažnije održanje i poboljšanje normalne komunikacije, bez nepotrebnih i opasnih eksperimentisanja. S tim u vezi skečevi „Nadrealista“ o *crnskom* i *gorskom* jeziku, *gumici za ćirilicu*, te nadrealističke hiperbole i karikature, ukazuju na to koliko nešto potpuno nestvarno može na ovima prostorima postati itekako realno.

²³ Na njemačkom govornom području gotovo niko ozbiljno ne zagovara stvaranje dviju, triju, četiriju različitih normi i uvođenje posebnih naziva za genetski, sistemski i funkcionalno isti jezik. Smatra se to neracionalnim i neekonomičnim. Za njemački višemilionski auditorij rasparčan u nekoliko zemalja (kao u slučaju bivše Jugoslavije) postoji jedna norma, čime se mnogo šteti jer je standardizacija skup proces (mora se izraditi pravopis, gramatika, rječnik, a onda sve dovesti u sklad sa propisanim sistemom). Radikalni pristup sličan onom u Crnoj Gori (uvođenje za vrlo malu populaciju niz novih slova koja ne postoje u Bo, Hr i Sr) potpuno je suprotan onome što nalazimo na njemačkom govornom području. Kad bismo se na Balkanu rukovodili jezičkom pozicijom koju nalazimo na njemačkom govornom području, onda bi se ovdje sasvim drugačije tražila i nalazila rješenja.

Literatura

- Ammon 2005: Ammon, Ulrich. Pluricentric and Divided Languages. – In: Ammon, Ulrich et al. (ed). *Sociolinguistics*, Vol. 2, Berlin/New York. – S. 1536–1543.
- Babić 2001: Babić, Stjepan. *Hrvatska jezikoslovna prenja*. – Zagreb. – Globus. – 323 s.
- Babić 2004: Babić, Stjepan. *Hrvanja hrvatskoga: Hrvatski u koštacu sa srpskim i u klinču sa engleskim*. – Zagreb: Školska knjiga. – 262 s.
- Bošković 1935: Bošković, Radoslav. O leksičkoj i stilskoj diferencijaciji srpskoga i hrvatskoga književnog jezika. – In: *Naš jezik*. Beograd. God. III. – S. 277–282.
- Čirgić/Pranjeković/Silić 2010: Čirgić, Adnan; Pranjeković, Ivo; Silić, Josip. *Gramatika crnogorskog jezika*. – Podgorica: Ministarstvo prosvjete i nauke. – 358 s.
- Daničić 1857: Daničić, Đuro. Razlike između jezika hrvatskog i srpskog. – In: *Glasnik Društva Srbske Slovesnosti*. – Beograd. – Br. 9. – S. 1–59.
- Guberina/Krstić 1940: Guberina, Petar; Krstić, Krsto. *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika*. – Zagreb: Matica hrvatska, 1940. – 218 s.
- Jachontov-www: Яхонтов, С. Е. *Оценка степени близости родственных языков*. – In: Теоретические основы классификации языков мира. Москва, 1980. – С. 148–157. Internet: www.philology.ru/linguistics1/yachontov-80.htm. Stanje 12. 3. 2010.
- Jezici BiH-www1: <http://www.forum.hr/showthread.php?t=28686>. Stanje 31. 3. 2011.
- Jezici BiH-www2: <http://forum.bljesak.info/viewtopic.php?f=2&t=7014&start=0>. Stanje 31. 3. 2011.
- Pavičić 2001: Pavičić, Josip. *Ispod jezika: komentari o jeziku i Hrvatima*. – Zagreb: Naklada Pavičić. – 355 s.
- Povelja-www: *Povelja o bosanskom jeziku od 21.3.2002*. – In: <http://www.bosnjaci.rs/povelja-o-bosanskom-jeziku>. Stanje 15. 3. 2011.
- Pranjeković 1997: Pranjeković, Ivo. O srbizima. – In: Pranjeković, Ivo. *Jezikoslovnna sporenja*. Zagreb: Konzor. – S. 117–121.
- Starostin/Militarev-www: Старостин, С. А.; Милитарёв, А. Ю. *О Дреее Языков (обзор мнений)*. – In: <http://www.fund-intent.ru/Document/Show/4415>. Stanje 27. 3. 2010.
- Swadesh 1952: Swadesh, Morris. Lexico-statistic dating of prehistoric ethnic contacts. In: *Proceedings of the American philosophical society*. – Nr. 36. – S. 452–463.
- Swadesh-www: http://www-gewi.uni-graz.at/gralis-alt/6.Educarium/Educarium-Forum/Swadesh_lists_for_Slavic_languages.htm. Stanje: 13. 4. 2010.
- Škarić 2001: Škarić, Ivo. Kakav pravopis (između fonetike i fonologije). – In: *Govor*. Zagreb. – Br. 1. – S. 1–31.

Tošović 2008: Tošović, Branko. Der Unterschied. In: *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen/Kroatischen und Serbischen* – Wien, Berlin: LIT. – S. 143–185.

Tošović/Wonisch 2009: *Bošnjački pogledi na odnose između bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika. Die bosniakische Sichtweise der Unterschiede zwischen dem Bosnischen, Kroatischen und Serbischen* / Branko Tošović, Arno Wonisch (ur.). – Graz – Sarajevo: Institut für Slavistik der Karl-Franzens-Universität, Institut za jezik. – 481 S.

Branko TOŠOVIĆ

LANGUAGES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

- Autoexistence and / or Coexistence -

Summary

The author discusses the origin of correlational languages such as those spoken in Bosnia and Herzegovina.-Bosnian, Croatian and Serbian. All three languages have separate spelling, grammatical and lexical norms while it cannot be denied that the typological system of one language has been standardized under three different names. The most important point of the process of classification is the politics, aiming the affirmation of a nation, while the communicative functions are secondary. In predicting the future language and simulation processes and interlingual correlation in BiH is very important to take into account the extralinguistic factors, and, above all, political situation since it plays a very important role in the fact whether the linguistic processes would be the diverging or converging. The author believes that the reasonable solutions can come to Bosnia only when passions simmer down, disappear mutual frustration, distrust and the imposition of any kind. For something like that requires a high degree of tolerance, mutual respect and which is particularly important: finding a rational solution, reasonable roads.

Rajka GLUŠICA
Filozofski fakultet Nikšić

CRNOGORSKI JEZIK U ČELJUSTIMA NACIONALIZMA

U ovom tekstu autorka se bavi nacionalizmom u jeziku, njegovim tipičnim karakteristikama i mitovima na kojima počiva. Te teorijske postavke primjenjuje na konkretni primjer crnogorskog jezika koji se našao između dva nacionalizma - srpskog i crnogorskog. Zatim se autorka bavi analizom aktuelne jezičke politike u Crnoj Gori i sprovedene standardizacije crnogorskog jezika, ukazujući na neke parametre koji ih mogu odrediti kao nacionalističke. U radu se postavlja i pitanje da li savremeni standardni crnogorski jezik ima odlike i funkcije koje mora imati jedan standardni jezik ili ne. Zatim se govori o procesu (re)standardizacije crnogorskog jezika, posljedicama sprovedene standardizacije u kulturi, društvu, obrazovnom sistemu, kao i njenoj budućnosti, tj. primjenjivosti i prihvatanju.

Ključne riječi: nacionalizam u jeziku, nacionalistički mitovi, jezička politika, (re)standardizacija crnogorskog jezika, funkcije standarda.

Nacionalizam je posljednje pribježište nitkova.

Samuel Johnson

1. O nacionalizmu

1.1. U literaturi možemo pročitati da se u demokratskim društvima nacionalizam izjednačava sa primitivizmom, zaostalošću, mitomanijom, boležću i svako prevazilaženje nacionalizma smatra se napretkom, pa čak i preduslovom duhovne civilizacije. Nacionalizam je nešto opasno, emocionalno i iracionalno i kao takav smatra se problemom društva. Karakteristike nacionalizma su precjenjivanje svoje nacije ili rase, mržnja i preziranje drugih, lov na nevjernike i neistomišljenike u vlastitoj grupi, fanatizam i zločin do protjerivanja i uništavanja pojedinaca i čitavih naroda. Takvo odbacivanje temeljnih ljudskih vrijednosti moguće je pod uticajem nacionalizma, jer on pretjerano i isključivo ističe vrijednost nacije na račun